

УДК 342.9

О. Л. Хитра

**ПРИЧИНИ ТА УМОВИ, ЯКІ СПРИЯЮТЬ ПОШИРЕННЮ
ТА ВЧИНЕННЮ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ОБІГУ
НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ ІЗ ЗАЛУЧЕННЯМ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Постановка проблеми. У статті 49 Конституції України визначено, що кожен громадянин України має право на охорону здоров'я. У статті 33 Конвенції ООН про права дитини передбачено необхідність вжиття законодавчих, адміністративних і соціальних заходів для забезпечення захисту дитини від незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, використання їх у незаконному виробництві, торгівлі цими засобами й речовинами.

Проте, як показують сьогоденні реалії протидії наркоманії серед неповнолітніх, проблема поширення її в українському суспільстві серед сучасної молоді є настільки гострою, що вживання неповнолітніми наркотичних речовин стає небезпечним соціальним явищем.

Усе це свідчить про причини й умови, які негативно впливають на антинаркотичну політику та правопорядок у державі, що зумовило прийняття Кабінетом Міністрів України Розпорядження «Про схвалення Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р.» від 28 серпня 2013 р. № 735-р [1]. Лейтмотивом Стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р. є насамперед недопущення правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх і проголошення гуманістичного, людиноцентристського підходу держави й суспільства до вирішення проблем наркоманії.

Аналіз останніх досліджень. Теоретико-методологічні й правові рекомендації щодо виявлення причин та умов, які сприяють поширенню й вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх, розроблено ще недостатньої мірою. Існують різні точки зору щодо визначення як самих термінів «наркопорушення», «наркозлочин, вчинений неповнолітнім», так і суміжних із ними понять та категорій, що зумовлює необхідність подальшого вдосконалення понятійного апарату у сфері обігу наркотичних засобів.

Підґрунтям статті стали праці таких учених, як В.В. Бурлака, А.Я. Вилкс, В.В. Голіна, Ф.К. Думко, В.П. Ємельянов, В.В. Панкратов.

Мета дослідження. Виходячи із зазначеного, основною метою статті є аналіз основних науково-правових підходів до розуміння сутності, змісту та особливостей виявлення причин та умов, які сприяють поширенню й вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наркозалежність стала для України загрозливим викликом нації й державі. Сьогодні це захворювання з окремих, рідкісних випадків перетворилося на справжню епідемію. Причому спостерігається тенденція не тільки до подальшого збільшення випадків наркоманії, а й до їх значного «омолодження». Усе частіше випадки поширення наркотиків зустрічаються серед дітей і підлітків. За останні роки майже вдвічі зросла кількість осіб, які перебувають

на обліку в медичних закладах із діагнозом наркоманії. Тільки за перше півріччя 2013 р. за вживання наркотичних речовин поставлено на облік більше 3,5 тисяч неповнолітніх. Статистичні дані про рівень і динаміку наркотизації відображають лише зовнішні тенденції цього небезпечного явища. Є підстави вважати, що кількість споживачів наркотичних засобів у десятки разів більша, ніж за офіційними даними. Крім того, велику кількість осіб залучено до зберігання та розповсюдження наркотиків, причому наркоманія охоплює не тільки молодь, що викликає соціальне занепокоєння, а й підлітків.

Існують три підходи до визначення терміна «наркотик»: медичний, юридичний і соціальний (проте вони є прийнятними не в усіх країнах). Не будемо розглядати медичне й соціальне визначення цього поняття. Юридичне тлумачення поняття наркотику говорить про те, що законодавець визнав низку психоактивних засобів нелегальними, забороненими для немедичного вживання, використання, виготовлення, поширення в суспільстві. Ці психоактивні засоби включено до Переліку наркотичних засобів, психотропних речовин, їхніх аналогів і прекурсорів, які підлягають спеціальному контролю. Немедичний обіг наркотиків (вирощування, транспортування, продаж, збереження) є протиправним діянням, яке карається відповідно до Кодексу України про адміністративне правопорушення та Кримінального кодексу України [2, с. 14–15].

Таким чином, уся система заходів протидії залученню неповнолітніх у протиправну наркотичну або іншу антигромадську діяльність повинна спрямовуватися на з'ясування умов та усунення причин, які сприяють вчиненню цього виду правопорушення.

Враховуючи обставини, за яких причина зумовлює наслідок, у той час як умова тільки сприяє цьому, ці категорії в конкретних обставинах можуть мінятися місцями. Тому причини та сприятливі умови завжди проявляються у взаємодії. Говорячи про причини й умови залучення неповнолітніх до сфери обігу наркотичних засобів, варто зазначити, що вони (причини й умови) складаються з компонентів, що є системою соціально негативних відносин, явищ і процесів, наслідком яких є наркоправопорушення.

Тільки визначений склад економічних, соціальних, демографічних, ідеологічних, біологічних та інших чинників може сприяти залученню неповнолітніх до сфери обігу наркотичних засобів чи іншої антигромадської діяльності. Причина залучення неповнолітніх – це не окремий фактор дійсності, а їх єдність. Невипадково в юридичній літературі такі категорії, як причини, умови, детермінанти, фактори, обставини, досить часто вживаються як взаємозамінні слова – синоніми. Так, В.В. Панкратов зазначає: «Під час вивчення проблеми породження (спричинення) наголос робиться на повноті виявлення факторів, на аналізі механізму дії тих чи інших елементів причинного комплексу» [3, с. 25].

А.Я. Вілкс писав: «Одним із найбільш перспективних напрямів підвищення ефективності попередження правопорушень неповнолітніх є виявлення й усунення криміногенних факторів, які зумовлюють протиправну поведінку підлітків, установлення особливостей конкретних соціальних детермінант. Певним типам криміногенних факторів або причинних комплексів, які зумовлюють відповідні

види та форми протиправної поведінки, повинні відповідати адекватні системи попереджувальних заходів і механізм їх реалізації» [4, с. 24–25].

Проводячи дослідження стосовно залучення неповнолітніх до сфери обігу наркотичних засобів, ми не намагаємося віднести певний фактор дійсності до причини чи до умови, а хочемо виявляти явища й процеси, взаємодія яких саме й сприяє залученню неповнолітніх у вказану протиправну діяльність. На нашу думку, кожний із факторів, який задіяно під час вчинення правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів із залучення неповнолітніх, зумовлено системою інших процесів та явищ, і в кожному регіоні ті чи інші соціальні фактори по-різному впливають на наркозалежність та наркозлочинність, причому в кожному регіоні ці фактори впливу неоднакові.

Тому під час вивчення причин залучення неповнолітніх до сфери обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів треба аналізувати взаємодію соціального середовища й різних типів особистості. Треба з'ясувати не тільки умови життя людей, а й характеристики населення: якою є питома вага осіб, раніше судимих, без постійних доходів, які пиячать, вживають наркотики, підтримують кримінальні зв'язки тощо. На одні й ті самі умови різні типи особистості реагують по-різному. Так, одні неповнолітні зневажають протиправні дії, інші через боязнь правопорушників або через сподівання отримання якоїсь вигоди, сприймаючи умови протиправного існування, залучаються до протиправної наркотичної діяльності.

У суспільно-політичних умовах, за яких функціонує сучасна сім'я і які відзначаються досить різкою зміною соціально-економічних відносин, в умовах підвищеної уваги до кожної особистості та до її ролі в житті суспільства, зростання рівня політичної активності населення змінюється сама сім'я, набувають нового змісту її функції, що у свою чергу викликає розширення й ускладнення завдань сімейного виховання на сучасному етапі.

Сьогодні кризові явища негативно впливають, на жаль, не тільки на спроможність сім'ї виховати дітей, а й значно загострюють криміногенну ситуацію в країні. Під їх впливом сформувалися або істотно посилилися загальні соціально-економічні та соціально-психологічні фактори, які спричиняють як підвищення рівня правопорушень і злочинності, зокрема дитячої, так і істотно знижують виховний потенціал сім'ї. Український учений Ф.К. Думко ґрунтовно підійшов до вивчення цих факторів, серед яких виділяє такі: зменшення обсягів валового продукту й національного доходу, що знизило реальні доходи населення; зменшення можливостей для легального заробітку; збільшення фактичного безробіття; поляризація населення за рівнем доходів; різке збагачення відносно незначної частини населення; насиченість товарного ринку й досягнення високих стандартів споживання незначним відсотком населення за різкого зниження купівельної спроможності й низьких фактичних стандартів споживання; збільшення тіньового сектора економіки й залучення до участі в ньому значної кількості людей; вузькогалузева спрямованість реформування у правоохоронній сфері, яке переважно відбувається в органах Міністерства внутрішніх справ України. Такі негативні соціально-економічні фактори, на думку Ф.К. Думко, призвели до масового відтоку кваліфі-

кованих кадрів із правоохоронних органів, руйнування їх професійного ядра. Рівень кадрового та матеріально-технічного забезпечення системи правоохоронних органів, насамперед органів внутрішніх справ, не відповідає сучасним вимогам боротьби зі злочинністю [5, с. 91–92].

Ми також поділяємо думку В.В. Голіної про те, що основними причинами поширення наркоманії серед неповнолітніх є такі: легкий доступ до наркотиків, бездоглядність із боку батьків, недосконала робота адміністрації загальноосвітніх установ, міліції й інші соціальні причини [6, с. 14–15].

Поширення наркоманії серед молоді вчені пов'язують із бездуховністю молодого покоління, невмінням впоратися з емоційними стресами, проблемами у вихованні й неготовністю до боротьби з труднощами, небажанням організувати свій вільний час, знайти місце в житті й зайняти себе корисною справою.

Проведені нами дослідження свідчать, що в процесі розкриття правопорушень, вчинених у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх, не завжди приділено належну увагу сукупності причин та умов, які сприяли вчиненню протиправної дії. Характерним є те, що зовнішні умови, які об'єктивно сприяли вчиненню правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів та настанню протиправних наслідків, у більшості випадків встановлюються порівняно повно. Це обумовлено тим, що правова характеристика й негативна значимість вказаної групи умов у розвитку причинно-наслідкових зв'язків та настанні протиправного результату сьогодні все більше досліджується й класифікується в адміністративному та кримінальному законодавстві.

Інша справа з доказуванням обставин, які характеризують негативні умови формування особи правопорушника, а також роль конкретної ситуації у вчиненні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. У процесі розслідування вони не завжди виявляються з належною повнотою, а іноді взагалі випадають із поля зору слідчого. Таке положення пов'язане з надмірним необґрунтованим обмеженням доказування цих груп обставин, неглибоким вивченням особи обвинуваченого з метою попередження правопорушення. Це призводить до того, що криміногенна значимість вказаних обставин у процесі розслідування простежується слабо, і вони як об'єкти слідчої профілактики є менш виявленіми. Звертає на себе увагу обмежений обсяг слідчих та інших процесуальних дій, спрямованих на отримання повної й достовірної інформації про ці обставини. Під час дослідження, наприклад, негативних умов формування особи слідчі зазвичай обмежують свої дії витребуванням характеристик із місця роботи чи навчання, проживання правопорушників. Така практика не є вірною. Не критикуючи пізнавальну значимість вказаних характеристик для вивчення особи обвинуваченого, слід вказати, що вони нерідко містять неповну, необ'єктивну, формальну інформацію. Тому слід підтримати ініціативу окремих вчених щодо вказівки в запитих переліку питань, що підлягають освітленню в характеристиці.

Для виявлення й усунення причин та умов, які сприяють вчиненню правопорушень досліджуваної категорії, щоб забезпечити реальне попередження цих протиправних дій, слід встановити всю сукупність явищ, які обумовили її вчинення, з вичерпною повнотою реагувати на них шляхом внесення одного чи декількох по-

дань у різні інстанції. В адміністративному процесі повинна бути розроблена певна схема обставин, що сприяють вчиненню зазначених правопорушень, які повинні бути спрямовані на формування антисупільних поглядів та звичок.

Причини та умови також тісно пов'язані з обставинами адміністративно-правового чи кримінально-правового характеру. З'ясовуючи фактори вчинення правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх, повинно бути встановлено наявність навмисної чи необережної форми вини, адміністративно-правову чи кримінально-правову кваліфікації.

Відомості про особу наркоправопорушника дозволяють індивідуалізувати її відповідальність з урахуванням пом'якшуючих чи обтяжуючих обставин. Досліджуючи обставини адміністративно-правового характеру, які є підставою для винесення постанови, встановлюються причини й умови протиправних діянь.

Процесуальні рішення в справі повинні ґрунтуватися лише на достовірних фактах, встановлених шляхом виявлення, збирання, перевірки й оцінки доказів. Цей шлях гарантує встановлення істини, обрання обґрунтованих рішень про причини й умови, які зумовлюють виникнення правопорушення, тобто сприяє їх ліквідації. Інший підхід до вирішення питання може призвести до дискредитації обраних правоохоронними органами заходів, що вимагають усунення не тих обставин, які дійсно сприяли вчиненню правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. При цьому велике значення повинно надаватися індивідуальній профілактиці, яка входить до обов'язків працівника правоохоронних органів (виявив неповнолітнього, схиленого до наркоправопорушення; інформування про суспільну небезпеку наркоманії, її шкоду здоров'ю й життю).

Для доказування несприятливих умов формування особи неповнолітнього використовуються показання свідків, потерпілих, інших осіб, які можуть детально охарактеризувати винних, вказати на чинники, що сприяють формуванню його особи, негативних звичок. Показання вказаних осіб є об'єктивними й правдивими, у зв'язку із чим повнота та достовірність отриманої від них інформації залежить від вміння слідчого правильно визначити коло потрібних свідків, встановити з допитуваним психологічний контакт. Значення показань потерпілого щодо причин та умов визначається тим, що ця особа в більшості випадків добре обізнана з обставинами події, часто необ'єктивно сприймає й оцінює їх, через що отримана інформація потребує критичного аналізу, перевірки. Оскільки дані, отримані від потерпілого, є не лише джерелом доказової інформації, а й засобом захисту його інтересів, вони включають поряд із повідомленням відомих йому фактів їх аналіз, пояснення, оціночні судження щодо зібраних у справі доказів. Це зобов'язує під час перевірки різних обставин, які сприяли вчиненню правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітнього, будувати опитування таким чином, щоб за можливості уникнути суб'єктивізму, який у подальшому знизить доказове значення показань потерпілого.

Висновки. Слід зазначити, що вивчення соціальних факторів, які негативно впливають на реалізацію антинаркотичної політики в державі, пов'язано передусім з аналізом правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. Безумовно, дослідження цієї проблеми має як наукове, так і приклад-

не значення, тому що служить основою для вдосконалення системи профілактики й протидії зростанню та поширенню правопорушень і злочинності серед неповнолітніх у суспільстві.

Тільки за допомогою широкої системи правоохоронних, лікувально-профілактичних, соціально-реабілітаційних та інших заходів, із залученням достатньої кількості коштів із державного бюджету можна досягти таких соціальних умов, які сприятимуть уповільненню розвитку наркоманії та стабілізації правопорядку в державі.

Література

1. Про схвалення стратегії державної політики щодо наркотиків на період до 2020 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 735-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/735-2013-р>.
2. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : [навчально-методичний посібник] / під ред. В.В. Бурлаки. – К. : Герб, 2008. – 224 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.psychiatry.ua/books/youth>.
3. Панкратов В.В. Программа борьбы с преступлениями несовершеннолетних: рекомендации к разработке региональных программ / В.В. Панкратов. – М. : Изд-во ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1992. – 53 с.
4. Вилкс А.Я. В чем корень зла (Об источниках усиления процесса воспроизводства наркомании и работе правоохранительных органов по профилактике наркомании) / А.Я. Вилкс // Наркотизм: преступления против себя и общества / под ред. А.Я. Вилкс, Р.М. Готлиб, Л.И. Романова. – М. : Российское право, 1992. – С. 20–35.
5. Думко Ф.К. Сучасні фактори, що впливають на розвиток і попередження злочинності неповнолітніх / Ф.К. Думко // Теорія оперативно-розшукової діяльності правоохоронних органів України. – Львів : ЛІВС при НАВСУ, 2000. – С. 91–92.
6. Голіна В.В. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретно-соціологічного дослідження : [монографія] / В.В. Голіна, В.П. Смельянов, В.Д. Воднік. – Х. : Право, 2006. – 292 с.

Анотація

Хитра О. Л. Причини та умови, які сприяють поширенню та вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. – Стаття.

У статті досліджено актуальні питання, пов'язані зі встановленням причин та умов, які сприяють поширенню та вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. На підставі статистичних даних та аналізу антинаркотичної ситуації в державі доведено, що кожний із факторів, який бере участь у взаємодії причин та умов вчинення правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх, зумовлений системою інших процесів та явищ, які сприяють вчиненню наркопротиправушень і впливають на стан правопорядку в державі.

Ключові слова: залучення, неповнолітні, наркопротиправушення, попередження, протиправність.

Аннотация

Хитра А. Л. Причины и условия, способствующие распространению и совершению правонарушений в сфере оборота наркотических средств с привлечением несовершеннолетних. – Статья.

В статье исследуются актуальные вопросы, связанные с установлением причин и условий, способствующих распространению и совершению правонарушений в сфере оборота наркотических средств с привлечением несовершеннолетних. На основании статистических данных и анализа антинаркотической ситуации в государстве доказано, что каждый из факторов, участвующих во взаимодействии причин и условий совершения правонарушения в сфере оборота наркотических средств с привлечением несовершеннолетних, обуславливается системой других процессов и явлений, которые способствуют совершению наркопротиправушений и влияют на состояние правопорядка в государстве.

Ключевые слова: привлечение, несовершеннолетние, наркопротиправушения, предупреждения, противоправность.

Summary

Hitra O. L. The causes and conditions that contribute to the spread and offenses related to narcotic drugs involving minors. – Article.

This paper examines current issues related to the establishment of the causes and conditions conducive to the spread and offenses related to drugs involving minors. Based on statistics and analysis of the drug situation in the country proved that one of the factors involved in the interaction of causes and conditions for the offense of narcotic drugs involving minors, is generated by other system processes and phenomena that contribute to the occurrence and impact on drug offenses state of law and order in the state.

Key words: attraction, minors, drug crimes, warning, wrongfulness.

УДК 343.36:343.125/.126:343.4

Л. М. Палюх

СУБ'ЄКТ ЗАВІДОМО НЕЗАКОННОГО ЗАТРИМАННЯ: ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

У ст. 29 Конституції України закріплено право кожної людини на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше, як за вмотивованим рішенням суду, і тільки на підставах та в порядку, передбачених законом [1]. У ст. 371 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено норму, яка направлена на охорону правовідносин, що забезпечують встановлений законом порядок застосування до особи заходів забезпечення кримінального провадження, пов'язаних із позбавленням або обмеженням її особистої свободи.

Проблеми, що стосуються кримінальної відповідальності за завідомо незаконне затримання, розглядали у своїх працях такі вітчизняні вчені в галузі кримінального права, як А.М. Бойко, В.І. Борисов, І.С. Власов, А.В. Воронцов, Р.І. Мельник, В.О. Навроцький, В.І. Тютюгін, І.М. Тяжкова, Є.В. Фесенко, М.І. Хавронюк та інші. У працях зазначених науковців досліджувалися ознаки відповідного складу злочину, проблеми кваліфікації. Однак майже всі дослідження проводилися під час дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р. У зв'язку з набранням чинності новим Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК України) практика правозастосування ставить низку питань щодо тлумачення окремих ознак складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 371 КК України. Однією з таких проблем є визначення кола суб'єктів завідомо незаконного затримання.

Р.І. Мельник серед суб'єктів завідомо незаконного затримання за ознакою службової особи, що має право затримувати особу за підозрою у вчиненні злочину, називає начальників органів дізнання (або службових осіб, яких відповідно до ст. 101 КПК України віднесено до органів дізнання), слідчих як органів досудового слідства та прокурорів, які здійснюють нагляд за виконанням законів органами досудового розслідування [2, с. 21]. Аналогічну позицію висловлює М.А. Кауфман, проте, крім уже перерахованих, відносить до суб'єктів також начальника місця тримання підозрюваного [3, с. 145].